

İran Çalışmaları Dergisi
E-ISSN: 2651-4370
Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 193-215
Geliş Tarihi: 16.10.2023
Kabul Tarihi: 10.12.2023
DOI: 10.33201/iranian.1376866
Makale Türü: Araştırma Makalesi

Türkiye’de Mandaterlik Tartışmaları Bağlamında İran Şâhı Ahmed Kaçar’ın İstanbul Ziyareti ve Türk Kamuoyuna Yansımaları

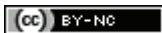
Onur Çelebi*

Öz

I. Dünya Harbi’nden sonra İngiltere, Ortadoğu Bölgesi’ndeki sömürgecilik politikasını devam ettirebilmek için manda ve himaye ismiyle yeni bir model ortaya koymuştur. Bu siyaset çerçevesinde İngiltere 9 Ağustos 1919 tarihinde İran ile bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşmadan on gün sonra İran Şâhı Ahmed Kaçar, Avrupa’ya gitmek üzere yola çıkmıştır. Seyahat esnasında İstanbul’a da uğramış ve Osmanlı Sultanı VI. Mehmed Vahdeddin ile de görüşmelerde bulunmuştur. Bu süreçte Osmanlı Devleti’ndeki İngiliz mandası taraftarı yayın organları tarafından İran-İngiltere Antlaşması İran’ın kalkınmasının anahtarı olarak gösterilerek bu türden bir antlaşmanın Osmanlı Devleti tarafından da bir an evvel imzalanması için kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmada, İran Şâhı Ahmed Kaçar’ın (19 - 30 Ağustos 1919 tarihli) İstanbul seyahati ile İran-İngiltere Antlaşması ele alınarak dönemin manda tartışmaları temelinde İstanbul basını üzerinden Osmanlı kamuoyuna yansımaları ele alınmıştır. Bu yapılırken de dönemin süreli yayınları temel alınmış, arşiv belgeleri ve tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İngiltere, İran, İstanbul, Sultan (VI.) Mehmed Vahdeddin, Şah Ahmed Kaçar.

* Dr. Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yozgat, Türkiye, celebi_sentez@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1151-8492

Creative Commons Licer

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına 193 uymaktadır.

Iranian Shah Ahmad Qajar's Visit to Istanbul in the Context of Mandate Debates in Türkiye and Its Implications for Turkish Public Opinion

Onur Çelebi*

Abstract

After World War I, Britain introduced a new model called mandate and protectorate in order to continue its colonial policy in the Middle East. Within the framework of this policy, Britain signed a treaty with Iran on 9 August 1919. Ten days after the treaty, the Shah of Iran, Ahmad Qajar, left for Europe. During his travels, he also visited Istanbul and held talks with the Ottoman Sultan Mehmed Vahdeddin VI. In this process, the pro-British mandate media organs in the Ottoman Empire presented the Iran-Britain Treaty as the key to the development of Iran and tried to create public opinion for the Ottoman Empire to sign such a treaty as soon as possible. In this study, the Istanbul visit of the Shah of Iran Ahmad Qajar (dated 19 - 30 August 1919) and the Iran-Britain Treaty are discussed and their reflections on the Ottoman public opinion through the Istanbul press on the basis of the mandate debates of the period are discussed. In doing so, periodicals of the period were taken as a basis and archival documents and analytical works were also used.

Keywords: Britain, Iran, Istanbul, Sultan (VI.) Mehmed Vahdeddin, Shah Ahmed Qajar.

* Assist. Prof., Yozgat Bozok University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Yozgat, Türkiye, celebi_sentez@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1151-8492

1. Giriş

19. Yüzyılda hız kazanan sömürgecilik akımının da etkisiyle ortaya çıkan I. Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri’nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Ancak İtilaf Bloğu içerisinde yer alan devletlerin askeri başarılarını ekonomik kazançla dönüştürmeleri, bir başka ifadeyle dünya savaşı öncesinde ve sırasında aralarında yaptıkları gizli antlaşmaları yürürlüğe koyabilmeleri için siyasi ve hukuki yeni politikalar takip etmeleri gerekmiştir. Zira Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson tarafından dünya savaşının kısa sürede bitmesi ve savaş sonrasında yapılacak barış antlaşmalarının temel prensiplerinin belirlenmesi amacıyla 8 Ocak 1918 tarihinde yayımlanan ve İtilaf Devletleri tarafından da kabul edilen 14 maddelik “Wilson İlkeleri”, galip devletlerin savaş sonrasındaki hedeflerine ulaşmaları için planlarında değişikliğe gitmelerine neden olmuştur. Buna göre 18 Ocak 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’nda İngiltere ve Fransa’nın etkisiyle manda ve himaye fikirleri etkinlik kazanmıştır. “Savaştan sonra bağımsızlığına kavuşan ancak az gelişmiş ve kendi kendini yönetebilecek bir düzeye sahip olmayan ülkeleri, müreffeh medeni ülkeler seviyesine çıkarmak üzere Milletler Cemiyeti adına geçici bir süre yönetmek için bazı büyük devletlerin görevlendirilmesini” ön gören manda ve himaye fikirleri, 28 Haziran 1919’da imzalanan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi’nin 22. Maddesi’nde resmen tanımlanmıştır. Böylece sömürgeciliğin hem adı değişmiş hem de sömürgecilik manda ve himaye olarak hukukileşmiştir (Arslan, 2019, s. 3; Kasalak, 1993, s. 21-26).

Bu dönemde I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan ve Mondros Ateşkes Antlaşması ile orduları terhis edilip toprakları işgal edilmeye başlanan Osmanlı Devleti’nde aydınlar, devlet yöneticileri ve ordu komutanları yaşanan gelişmelere bağlı olarak psikolojik yönden bir çöküntü içerisine girmiştir. Özellikle yabancı işgallerinin Anadolu’da hızını arttırarak devam etmesi ve devletin başsız kaldığı düşüncesi Türk Devleti’nin yok olacağı Türk milletinin ise esir edileceği yönündeki fikri, endişe ve karamsarlığı arttırmıştır. Bu atmosfer içinde Osmanlı aydın ve idarecileri tarafından devletin kurtuluşu için farklı metotlar ileri sürülmeye başlanmıştır (Atatürk, 2018, s. 1-6).

Kurtuluş çaresi olarak ileri sürülen ve çok fazla dillendirilmiş olan birinci yol ve yöntem: Belli bir süre için İtilaf Devletleri Bloğu’nda yer alan büyük bir devletin himayesini kabul etmektir. Bu husustaki karar sahipleri, Os-

manlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini düşünmüştür. Bir başka ifadeyle ülke topraklarının farklı İtilaf Devletleri tarafından taksimi yerine, tek bir Batılı devletin koruyuculuğu altına girmeyi devletin geleceği için daha uygun bulmuşlardır. Bu konuda İtalya ve Fransa'nın da adı geçmekle birlikte Osmanlı aydın ve idarecileri tarafından en uygun görülen iki devlet İngiltere ve Amerika olmuştur. Devletin bekası için talep edilen bir diğer yöntem ise bölgesel kurtuluş çaresidir. Aydın ve idareciler, yaşanan işgaller karşısında devletin bütünlüğünün kurtarılamaması durumunda hiç olmazsa çeşitli bölgesel cemiyetler kurarak örgütlenmeye ve direniş hareketi başlatmaya karar vermişlerdir. Üçüncü ve diğer kurtuluş yöntemlerine nazaran halk tabanında daha geç olgunlaşan yol ise milli iradenin ön planda tutulduğu tam bağımsızlık fikridir. "Milletin istiklalini, yine milletin kendi azim ve kararı kurtaracaktır" ilkesi etrafında şekillenen bu düşünce İzmir'in işgalinden ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya ayak basmasından sonra ciddi olarak tartışılıp güç kazanmıştır (Atatürk, 2018, s. 8-10).

Yukarıda ifade edildiği üzere I. Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Bloğu içerisinde yer alan devletler özellikle de İngiltere, dünyadaki sömürgecilik politikasını sürdürebilmek amacıyla manda ve himaye ismiyle yeni bir modelin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sistemin işlerlik kazanabilmesi için de İngiltere özellikle Ortadoğu Bölgesi'nde I. Dünya Savaşı'na resmen katılmamış ekonomik, askeri ve siyasi açıdan zayıf durumda bulunan İran gibi devletlerle bire bir mukaveleler imzalamıştır. Öte taraftan İngiltere müttefikleriyle birlikte I. Dünya Savaşı'na katılan ve savaşı kaybeden Osmanlı Devleti gibi ülkelerle de barış adı altında antlaşmalar yapmıştır. Bu noktada İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu Bölgesi'nde yürütmek istediği politika doğrudan bölgenin iki önemli devleti olan İran ve Osmanlı Devleti'ni de benzer yönlerden etkilemiştir.

İngiltere 9 Ağustos 1919'da İran ile bir antlaşma imzalamıştır. Antlaşmadan on gün sonra İran Şâhı Ahmed Kaçar, Avrupa'ya gitmek üzere yola çıkmıştır. İran Şâhı Ahmed Kaçar, bu seyahat esnasında İstanbul'a da uğramış ve Osmanlı Sultanı VI. Mehmed Vahdeddin ile görüşmelerde bulunmuştur (Tasvir-i Efkâr, 1919a, s. 1; Tercümân-ı Hakikat, 1919a, s. 1; Vakit, 1919a-b, s. 1). Anadolu'da Erzurum Kongresi'nin kararlarının tartışıldığı özellikle de manda ve himaye fikirlerinin reddedilerek ilk kez ulusal bağımsızlığın koşulsuz olarak gerçekleştirilmesine yönelik kararların

alındığı bir dönemde (Arslan, 2019, s. 17-21; Kasalak, 1993, s. 121-129). İran Şâhı Ahmed Kaçar’ın İstanbul’a gelmesi Osmanlı basınında da gazete sayfalarını bir hayli süslemiştir. Bu hususta basın yayın organlarının bir kısmı gelişmeleri İran Şâhı’nın rutin bir seyahati olarak köşesine taşırken İngiltere’nin Osmanlı’da manda ve himayesini savunan Alemdar, Sabah ve Peyâm gibi gazeteler ise İngiliz taraftarı yayın politikalarına daha fazla ağırlık vermişlerdir. Bu gazeteler tarafından özellikle 1919 yılındaki İran - İngiltere Antlaşması, İran’ın kalkınmasının anahtarı olarak gösterilerek bu türden bir antlaşmanın Osmanlı Devleti tarafından da bir an evvel imzalanması için kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır (Alemdar, 1919a, s. 1; Sabah, 1919a, s. 1).

Akademik literatürde “Milli Mücadele Döneminde manda tartışmaları” ile ilgili genel ve özel çalışmalar vardır. Ancak bu hususta Türk – İran ilişkilerinin ve İran Şâhının İstanbul’u ziyaretinin Türkiye’deki manda tartışmalarına etkisi üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalede, İran Şâhı Ahmed Kaçar’ın İstanbul seyahati temelinde 9 Ağustos 1919’daki İran – İngiltere Antlaşması ele alınarak dönemin İstanbul basınındaki İngiliz taraftarı basın yayın organlarınca nasıl manda ve himaye taleplerine dönüştürüldüğü ve bu hususta Osmanlı kamuoyunun nasıl yönlendirilmeye çalışıldığı ele alınmıştır.

2. İran Şâhı Ahmed Kaçar İstanbul’da

1795 tarihinden itibaren Türk asıllı Kaçar Hanedanlığı yaklaşık olarak yüz otuz yıl İran siyasi tarihine yön vermiştir (Djalili & Kellner, 2021, s. 13-14; Hafeziniya, 2017, s. 178). Ancak bulunduğu coğrafyanın da etkisiyle Afganistan örneğinde olduğu gibi büyük devletlerin nüfuz çatışmalarının yaşandığı İran zamanla güç kaybetmiştir. Kuzeyden Rusya, güneyden ise İngiltere, İran’ın iç işlerine müdahale ederek ülkeyi siyasi, iktisadi ve askeri yönlerden kuşatma altına almıştır. Özellikle 19. Yüzyılda devlet idaresinde görülen kötü yönetim ekonomiyi de olumsuz yönde etkilemiştir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkedeki gelir düzeyi düşmüş, enflasyon ise hızla yükselmiştir (Djalili & Kellner, 2021, s. 17-32).

Nasıreddin Şah (1848 – 1896) devletin gelirlerini arttırmak ve ekonomiyi düzene sokmak amacı ile İngiltere ve Rusya’ya ticari imtiyazlar vermiştir. Ancak verilen bu ayrıcalıklar devletin ekonomisini düzeltmemiştir. Aksine

İran'ın dış güçlerin kontrolü altına girmesine sebep olmuştur. Bu dönemde İngilizlere Tahran'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanan demiryolu hattını inşa etme hakkı, maden işletme ayrıcalığı, banka kurma hakkı (Bank-ı Şahansah), telgraf hattı kurma ve işletme hakkı, Tömbeki (tütün) imtiyazı gibi ayrıcalıklar verilmiştir. Yine bu dönemde Rusya ise Hazar Denizi kıyısını kullanma ve balık avı imtiyazı, İran'ın kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde telgraf hattı kurma ve denetleme hakkı, banka kurma ayrıcalığı (Bank-ı İstikrazi), demiryolu döşeme ve kullanma hakkı, İran ordusunu düzenleme gibi imtiyazlar elde etmiştir (Sarıkcıoğlu, 2013, s. 400-407).

Muzaffereddin Şah (1896 – 1907) döneminde ise İngiltere'ye ait olan “Bank-ı Şahansah” ve Rus bankası olan “Bank-ı İstikrazi”den İran'ın mali kaynakları teminat gösterilmek üzere borç para alınmıştır. Alınan borçlara İran gümrük gelirleri karşılık gösterilmiştir. Ancak bu istikrazlar ile gelir getirici yatırımlar yapılmadığı için ekonomi daha da kötüye gitmiştir (Sarıkcıoğlu, 2013, s. 399-400). Üstelik Nasıreddin Şah Dönemi'nde olduğu gibi Muzaffereddin Şah devrinde de İngiltere ve Rusya'ya yeni imtiyazlar verilmiş, eski ayrıcalıklar ise devam etmiştir.

Yirminci yüz yılın başında İran'da (ilk) ekonomik petrolün mevcudiyetinin keşfiyle birlikte, İran'ın coğrafi ve stratejik önemi daha da artmıştır. Buna karşın petrolün keşfi İran ekonomisine doğrudan pozitif yönde etki etmediği gibi bu yeni gelişme İran topraklarının İngiltere ve Rusya tarafından doğrudan işgal tehdidi ile daha fazla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Öte taraftan ekonomik krizin aşılammaması, siyasi istikrarsızlık ve dış müdahalelerin giderek artması İran halkının ve ileri gelen kesimlerinin merkezi yönetime karşı toplumsal eylemlerde bulunmasına neden olmuş ve bu hareketler 1906 yılında bir ihtilâl dönüştürmüş ve nihayetinde İran'da meşrutiyetin ilanı sağlanmıştır. İran'da artık bir anayasa ve meclis vardır. Üstelik meşrutiyetin ilanından iki ay sonra Muzaffereddin Şâh'ın ölmesiyle birlikte yerine oğlu Muhammed Ali Şâh (1907 – 1909) geçince İran'da bir de lider (Şâh) değişimi yaşanmıştır. Ancak İran'da meşrutiyetin varlığı uzun sürmemiştir. Anayasa ile yetkileri kısmen sınırlandırılmış olan Muhammed Ali Şâh Rusya'nın da etki ve desteği ile meşrutî sisteme (1908'de) son vermiştir (Atuk, 2019, s. 279). İngiltere ise dünyadaki gelişmeleri ve Alman tehlikesini göz önünde bulundurarak daha önce İran'da nüfuz mücadelesi verdiği Çarlık Rusya'nın bu hareketine sessiz kalmayı tercih etmiştir. Zira İngiltere ve Rusya (Osmanlı Devleti'ni 1908'de Reval'de pay-

laştıkları gibi) İran topraklarını da 1907’de masa başında bölüşmüşlerdir (Erkan, 2010, s. 96-98).

Yukarıda ifade edildiği üzere, dünyada değişen güçler dengesi İngiltere ve Rusya’yı çatışmadan bir tür ittifaka yöneltmiştir. İki ülke dünyadaki sömürge ve yayılma alanlarını çeşitli antlaşmalar ile birbirlerine kabul ettirmişlerdir. Örneğin 1907 tarihinde “Grey-Izwolsky” Antlaşması ile Afganistan tamamen İngiliz nüfuzuna bırakılmıştır. İran ise üç bölgeye ayrılmıştır. İran’ın kuzeyi Rusya’nın nüfuz alanı, güneyi ise İngiltere’nin etki alanı olarak belirlenmiştir. Orta İran ise tarafsız bölge olarak kabul edilmiştir (Djalili & Kellner, 2021, s. 47; Erkan, 2010, s. 99; Karadeniz, 2011a, s. 251, 259-260, 262; Sonat, 2018, s. 150).

Tabii bu durum İran’ın bağımsızlığını da tartışılır hale getirmiştir. Antlaşmanın İran üzerindeki tatbiki esnasında ülkede büyük karışıklıklar çıkmıştır. Neticede 1906 İhtilali’ne zemin hazırlayan sebepler şiddetini arttırarak bu sefer de Muhammed Ali Şâh’ın sonunu getirmiştir. Ülkedeki iç savaştan Muhammed Ali Şâh canını, oğlu Ahmed adına tahttan feragat etmek ve yurt dışına sürgüne gitmekle kurtarmıştır. Böylece İran’da yeniden meşruti sisteme geçilmiştir. Ancak açılan ikinci mecliste (1909 – 1911) uzun soluklu olmamıştır. İngiltere ve Rusya’nın baskısı sonucunda Ahmed Şâh Meclisi feshetmek zorunda kalmış ve yabancı güçler İran üzerinde bir kez daha kontrollerini pekiştirmişlerdir (Erkan, 2010, s. 101).

I. Dünya Savaşı’nın başladığı dönemde İran’ın önemli bir kısmı gayri resmi bir şekilde İngiltere ve Rusya’nın işgali altında kalmıştır. Ayrıca İran topraklarının çoğu yerel aşiretlerin kontrolüne girmiş ve merkezi otorite çok zayıflamıştır (Karacağil, 2014, s. 95, 98).

Üstelik belirtildiği üzere, İngiltere ve Rusya’nın aynı blokta yer almaları bu iki ülkenin İran üzerindeki eylemlerinde dayanışmayı daha da ön plana çıkarmıştır. Neticede 1915 tarihinde İngiltere ve Rusya İran’ı bir kez daha kendi aralarında bölüşmüşlerdir. Buna göre İngiltere, 1907 İngiliz – Rus (Grey - Izwolsky) Antlaşması uyarınca belirlenen İran’ın tarafsız bölgesinde de tamamen kontrolü ele geçirecektir; buna karşılık Ruslar Çanakkale Boğazı’nı ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa topraklarını kontrol edeceklerdir” (Djalili & Kellner, 2021, s. 54). Ancak Rusya’da meydana gelen Bolşevik Devrimi ile Çarlık Rusya’nın yıkılması sonucunda İngiltere İran toprakları üzerinde söz sahibi olacak tek güç olarak kalmıştır. Zira Rus-

ya'daki Sosyalistlerin Çarlık Rejimi'nin aksine İran'da politika değişikliğine gitmesi, öte taraftan Alman tehlikesinin ortadan kalkması üzerine; İngiltere Sovyet Rusya'nın tahliye ettiği Kuzey İran bölgesindeki petrol imtiyazlarına sahip olmak ve İran'ı tek başına kontrol altına almak için 9 Ağustos 1919 tarihli antlaşmayı İran'daki Kaçar Hanedanlığı'nın son mirasçısı olan Ahmed Şâh Kaçar yönetimine imzalatmıştır (Djalili & Kellner, 2021, s. 56-59).

Ahmed Şâh Kaçar, yukarıda ifade edildiği üzere, Muhammed Ali Şâh'ın (1906-1909) büyük oğlu ve Kaçar Hanedanı'nın yedinci (ve son) hükümdarı olarak 1909 yılında ülkedeki meşrutiyetçilerin etkisiyle İran tahtına çıkmıştır (Djalili & Kellner, 2021, s. 46). Ancak çocuk yaşta tahta oturtulan Ahmed Şâh'ın yönetimi sembolik olarak kalmıştır. Ülkenin asıl idaresi, siyasetlerini bölgede etkin olan dış devletlerin politikasına göre belirleyen sadrazam ve devlet adamlarının elinde kalmıştır. Bu bağlamda diyebiliriz ki, İran'daki lider ve hükümet değişimi ülkenin kaderinde tek bir noktada fark yaratmıştır. Daha önceki yönetici ve idareciler Çarlık Rusya ve İngiltere'nin nüfuzu altında iken Ahmed Şâh yönetiminde İran I. Dünya Savaşı'nda yaşanan gelişmelere de bağlı olarak artık tek devletin, İngiltere'nin tahakkümü altına girmiştir.

İngiltere'nin İran'ı bir nevi kontrolü altına almasını sağlayacak 9 Ağustos 1919 tarihli antlaşmaya göre İngiltere, İran'ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını taahhüt etmiştir. Ancak İran'ın her alanda gelişmesini sağlamak amacıyla sadece İngiliz kökenli uzmanların ve danışmanların İran devlet idaresinde (idari, askeri, mali, ulaşım gibi) görev almaları kararlaştırılmıştır. Başta ordu ve iletişim olmak üzere, tüm nakliyat, kredi ve finans işlerinin İngilizler tarafından organize edilmesi planlanmıştır. İran'da yapılacak olan tüm yenilikler için gerekli paranın ise İngiltere tarafından İran'a borç verilmesi kabul edilmiştir. Toplamda İki milyon İngiliz lirasının (yüzde yedi faizle yirmi sene içinde ödenecek şekilde) verilmesi karara bağlanmıştır. İran ise bu borca teminat olarak gümrük vergilerini ve diğer gelirlerini İngiltere'ye garanti olarak sunmuştur (Djalili & Kellner, 2021, s. 56-59; Erkan, 2010, s. 104-107; İleri, 1919a, s. 1; İstiklâl, 1919a, s. 2; İstiklâl, 1919b, s. 1; Karadeniz, 2011b, s. 1017-1025; Sabah, 1919b, s. 1; Vakit, 1919c, s. 1).

İran'da halkın çoğunluğu tarafından büyük tepkilere neden olacak ve Ahmed Şâh ile Kaçar Hanedanlığı'nın sonunu hazırlayacak hadiselere

ivme kazandıracak olan 9 Ağustos 1919 tarihli İran – İngiltere Antlaşması dış dünyada da büyük tepkilere neden olmuştur. Zira bu antlaşma ile İngiltere’nin İran petrolü üzerinde söz sahibi tek güç olacak olması diğer büyük devletleri rahatsız etmiştir. Bu doğrultuda 1919 İran – İngiltere Antlaşması’na içten ve dıştan gelen tepkileri azaltmak ve İngiltere ile antlaşmanın içeriği hakkında yeni müzakerelerde bulunmak üzere Şâh Ahmed Avrupa’ya gitmeye karar vermiştir. Şâh Ahmed’in bu seyahat esnasında İstanbul’a da uğramasıyla birlikte 1919 İran – İngiltere Antlaşması Türk kamuoyunda, o dönemde, üzerinde fikri tartışmaların yapıldığı hadiselerin başında gelmiştir. Özellikle İstanbul’daki İngiliz mandası taraftarı basın yayın organları tarafından İran - İngiltere Antlaşması ve Şâh Ahmed’in dış politika faaliyetleri Osmanlı devlet adamları ve aydınları için örnek gösterilmeye çalışılmıştır.

Yukarıda ifade edildiği üzere, 19 Ağustos 1919’da İran Şâhı Ahmed Kaçar, Seres isimli bir İngiliz savaş gemisiyle Batum üzerinden Karadeniz yolu ile İstanbul’a gelmiştir. Kendisini boğaz girişinde yine İngiliz kruvazörleri karşılamıştır. Ve bu kruvazörler, Şâh’ın İstanbul’da ikamet edeceği Büyükkada’ya kadar kendisine eşlik etmişlerdir. İngiliz istibotları ise İstanbul’daki İran sefaret ve konsoloshane görevlilerinin Büyükkada’ya Şâh’ın huzuruna takdim edilmek üzere taşınmasında gerekli nakliye görevini yerine getirmişlerdir. Gazetelere göre Şâh’ı karşılamak üzere iki bin kadar İranlı da Osmanlı Deniz Yolları İşletmesi’nden kiraladıkları iki büyük buharlı gemi ile boğazda hazır bulunmuşlardır. Bu gemiler, Osmanlı ve İran bayrakları ile süslenmiştir. Her iki geminin güvertesinde de durmaksızın marşlar çalan bandolar vardır. Kardeşleri Mahmud Hasan Mirza ve Mecid Mirza’yı da beraberinde İstanbul’a getiren Şâh Ahmed, kendisi adına deniz üzerinde tertiplenen karşılama töreninde siyah redingot bir ceket ve beyaz eldiven giymiştir (Tasvir-i Efkâr, 1919b, s. 1; Vakit, 1919d-e, s. 1).

Denizdeki karşılama töreninden sonra Ahmed Şâh, yukarıda ifade edildiği üzere Büyükkada’ya gitmiştir. Burada kendisi ilk olarak on yıldır ayrı kaldığı babası Muhammed Ali Şâh ve validesinin ikamet etmekte olduğu adadaki köşke giderek aile ziyaretinde bulunmuştur. Ahmed Kaçar’ın babası Muhammed Ali Şâh tahttan indirildikten sonra Odessa’ya gitmiştir. Ancak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği, Odessa’yı işgal edince Muhammed Ali Şâh bu sefer de İstanbul’a gelerek İtilaf Devletleri’nin Yüksek

Komiserleri'nin oluruyla Büyükkada'ya yerleşmiştir. Şimdi ise İran'ın eski ve yeni şâhı, baba oğul, memleketlerinden uzakta İstanbul (Büyükkada)'da bir araya gelerek özlem giderme şansını elde etmişlerdir. Takriben bir saat sonra ise Şâh Ahmed, Büyükkada İspandit Palas Otel'e (günümüzdeki ismi Splendid Palas'a) geçmiştir. Burada kendisini Osmanlı Sadrazamı Damat Ferit Paşa ziyaret ederek Sultan VI. Mehmed Vahdeddin adına hoş geldin dileklerini iletmiştir. Sonra ise Şâh Ahmed, İngiliz, Fransız ve İtalyan baş tercümanlarını huzuruna kabul etmiştir. Akabinde ise İstanbul'daki İran resmi temsilcileri ve ticaret erbabı ile bir araya gelmiş ve gün içerisinde kendisine sevgi gösterilerinde bulunmak üzere Büyükkada'ya gelip otelin bahçesinde toplanan İran uyrukluğundaki halk ile görüşmüştür. O geceyi İspandit Palas Otel'de geçiren Şâh Ahmed ertesi gün ise kendisinin ikameti için tahsis edilen Bâki Bey'in köşküne yerleşmiştir. Bu köşkün en önemli özelliği Şâh Ahmed'in peder ve validesinin ikamet ettiği köşke bitişik olmasıdır. Ancak Şâh Ahmed sonrasında karar değiştirerek İspandit Palas Otel'de ikamet etmeye devam etmiştir (Alemdar, 1919b, s. 1; İleri, 1919b-c, s. 1; Peyâm, 1919a, s. 1; Sabah, 1919c, s. 1; Tasvir-i Efkâr, 1919c, s. 1; Vakıf, 1919e, s. 1).

Büyükkada'da dinlenmeye çekilen İran Şâhı Ahmed Han, 21 Ağustos tarihinde ise Osmanlı devlet erkânı ile bir araya gelmiştir. Sultan VI. Mehmed Vahdeddin'in Söğütlü isimli gemisi ile Büyükkada'dan ayrılan Şâh Ahmed önce İstanbul'daki seyahati süresince kendisine tahsis edilmiş olan Dolmabahçe Sarayı'na gelmiş ve burada kısa bir süre istirahatta bulunmuştur. Sonra ise Şâh Ahmed İranlı mülazımlar ve elçilik görevlileri ile birlikte saltanat arabalarıyla Yıldız Sarayı'na gitmiştir. Saray kapısında Ertuğrul Bölüğü'nün saygı duruşunda bulunduğu İran Şâhı'nı Sultan Vahdeddin, Yıldız Sarayı'nın holünde karşılamış ve birlikte büyük salona çıkmışlardır. Burada kısa bir hasbıhalden sonra yemek masasına geçilmiştir. İran Şâhı adına verilen yemekte Veliaht Abdülmecid Efendi, Sadrazam Damat Ferit Paşa, Meclis-i Vükelâ üyeleri, Şâh'ın ileri gelen maiyeti ve İran Sefiri de yer almıştır. Yemek masasının ortasında Sultan Vahdeddin onun karşısında Osmanlı Veliahdı Abdülmecid Efendi oturmuştur. Sultan Vahdeddin'in sağında Şâh Ahmed, onun yanındaysa Sadrazam Damat Ferit Paşa bulunurken; Sultan'ın hemen solundaysa Şâh'ın amcası Şehzade Nusretüssaltana ve onun yanında da Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi yerini almıştır. Yemek masasında Sultan Vahdeddin Türkçe konuşmuştur. İran Şâhı Ahmed ise Fransızca konuşmayı tercih ettiği için yemek boyunca Sultan'ın özel

mütercimi iki hükümdarın arasında ayakta durarak tercüme görevini yerine getirmiştir. Osmanlı Veliahdı Abdülmecid Efendi ise Fransızca bildiği için Şâh Ahmed ile aracasız konuşmuştur. Yemek süresince Saray Musiki Heyeti tarafından İranlıların aşına oldukları şarkılar çalınırken, Şâhın onuruna verilen ziyafette konuklara “Lokma böreği, soğuk kuzu eti, türlü, garnitürlü piliç, anberbu pilav, yemişli keşkül, dondurma ile meyva ve şekerlemeler” ikram edilmiştir (Eser, 2005, s. 93-95; Kemal, 1919, s. 1; Sabah, 1919d, s. 1; Tasvir-i Efkâr, 1919a, s. 1; Tercümân-ı Hakikat, 1919a, s. 1; Türk Dünyası, 1919a, s. 1; Vakit, 1919a-b, s. 1).

Yemekten sonra kahveler içilmiştir. Akabinde Sultan Vahdeddin tarafından Şâh Ahmed’e üç parçadan oluşan değerli pırlantalı taşlarla süslenmiş bir imtiyaz nişanı hediye edilirken, Şâh’ın maiyetindeki kişilere de makamlarına uygun olarak Osmanlı nişanı verilmiştir (BOA: İ.DUİT,71,8,H.24.11.1337; BOA: MV.,260,86,H. 04.12.1337). Aynı şekilde Şâh Ahmed de Sultan Vahdeddin ile Veliht Abdülmecid’e (sırasıyla birinci ve ikinci dereceden) hanedana mahsus nişan armağan etmiştir. Osmanlı hükümet üyeleri ve saray mensupları için de İran elçiliği kanalıyla uygun nişanlar verileceği belirtilmiştir. Şâh Ahmed saat üç civarındaysa, merasim dairesinden çıkarak otomobil vasıtasıyla resmi konuk evi olarak kendisine tahsis edilmiş olan Dolmabahçe Sarayı’na gitmiştir. Saat dörtte ise Sultan Vahdeddin Dolmabahçe Sarayı’na gelerek Şâh Ahmed’e iade-i ziyarette bulunmuştur. Bir saat sonra ise bu sefer de Veliht Abdülmecid Dolmabahçe’ye gelerek Şâh Ahmed’i ziyaret etmiştir. Saat beş buçuk civarındaysa Şâh Ahmed, İhlamur Kasrı’na gelerek Veliht Abdülmecid’e iade-i ziyarette bulunmuş ve akşama doğru da yukarıda ifade edildiği üzere Sultan Vahdeddin’e ait Söğütlü isimli gemiyle ikamet ettiği Büyükada’ya geri dönmüştür (Eser, 2005, s. 95-96; Kemal, 1919, s. 1; Sabah, 1919d, s. 1; Tasvir-i Efkâr, 1919a, s. 1; Tercümân-ı Hakikat, 1919a, s. 1; Türk Dünyası, 1919a, s. 1; Vakit, 1919a-b, s. 1).

Ertesi gün Şâh Ahmed, Büyükada’da ikamet ettiği İspandit Palas Otel’de dinlenmeyi tercih etmiştir. 23 Ağustos tarihinde ise Şâh Ahmed, İstanbul’daki İran Sefarethanesine giderek bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. İran Şâhı Ahmed Kaçar, önce sefaret ve konsoloshane erkânını sonra da Osmanlı Harp Akademileri’nden mezun olan ve I. Dünya Harbi’nde Osmanlı ordusu içinde savaşa katılan İran kökenli zabıtları ve yine İstanbul’da ikamet eden ve ticaretle uğraşan İranlıları huzuruna kabul etmiştir. Öğle

yemeğinden sonra ise Şâh Ahmed, kendisiyle görüşmek ve hoş geldiniz dileklerini iletme üzere gelen Ermeni ve Rum Patrik Vekil ve heyetlerini, Papa'nın Dersaadet Vekilini ve İngiltere Sefareti baş tercümanını huzurlarına kabul etmiştir. Bu görüşmeler içerisinde Şâh Ahmed, Ermeni Patriği Zaven Efendi ile diğerlerine kıyasla daha uzun hasbıhalde bulunmuştur (Alemdar, 1919c, s. 1; İleri, 1919d, s. 1; İstiklâl, 1919c, s. 1; Peyâm, 1919b, s. 1; Sabah, 1919e, s. 1; Tasvir-i Efkâr, 1919d-e, s. 2/1; Tercümân-ı Hakikat, 1919b-c-d, s. 1; Türk Dünyası, 1919b-c, s. 1; Türkçe İstanbul, 1919, s. 1; Vakit, 1919f-g, s. 2).

Geri kalan zamanını İstanbul'un tarihi yerlerini gezerek ve Büyükkada'da dinlenerek geçiren İran Şâhı Ahmed Han, 30 Ağustos tarihinde Avrupa'ya gitmek üzere İngiliz kruvazörü ile İstanbul'dan ayrılmıştır. İran Şâhı, gazetelerin belirttiğine göre, rahatsızlığından dolayı Sultan Vahdettin'e bizzat veda edememiştir. Bu hususta İran Hariciye Nazırı görevlendirilmiş ve Firuz Mirza Nusretuddevle Osmanlı Padişahı Vahdettin'e Şâh Ahmed'in vedasını arz etmiştir (İleri, 1919e, s. 1; Peyâm, 1919c, s. 1; Sabah, 1919f, s. 2; Sarıhan, 1994, s. 77; Tasvir-i Efkâr, 1919f, s. 1; Vakit, 1919h, s. 2).

3. 9 Ağustos 1919 İran - İngiltere Antlaşması'nın Osmanlı Kamuoyundaki Yansımaları

I. Dünya Savaşı'nı kaybeden ve Mondros Mütarekesi ile toprakları işgal edilmeye başlanan Osmanlı Devleti'nde kurtuluş için birbirinden farklı metotlar ileri sürülmüştür. Bunlar içerisinde milli iradeye dayalı ulusal kurtuluş yöntemi henüz arzu edilen derecede ağırlık kazanmamıştır. Ülkenin birçok Batılı devlet tarafından parçalanması tehlikesine karşı ise öne çıkan düşünce bir süre büyük bir gücün manda ve himayesini kabul etmektir. Bu noktada İran Şâhı Ahmed Kaçar'ın Avrupa'ya gitmek üzere İstanbul'a da uğraması özellikle İngiliz mandası taraftarı kesimlerin düşüncelerini daha sesli dile getirmeleri hususunda kendilerine yardımcı olmuştur. Bu konuda özellikle İstanbul basınında Sabah, Peyâm ve Alemdar öne çıkarken zaman zaman diğer gazeteler de bu yönde bir yayın politikası yürütmüşlerdir. Hatta Vakit gazetesinde yer alan bir habere göre Reuters Ajansı da İstanbul'daki gelişmeleri ve basını örnek göstererek Türkiye'de İngiliz mandası lehine süratli bir havanın esmekte olduğuna dair haberleri İngiliz gazetelerine salık vermiştir (Vakit, 1919a, s. 1).

O dönemde Türkiye’de İngiltere lehine güçlü bir havanın esmesinde İran Dışişleri Bakanı Şehzade Prens Firuz Mirza Nusretuddevle’nin açıklamaları da etkili olmuştur. 22 Ağustos 1919’da Türk gazeteciler ile bir araya gelen İran Dışişleri Bakanı Şehzade Prens Firuz Mirza Nusretuddevle Osmanlı kamuoyunda tartışılmaya başlanan 9 Ağustos 1919 tarihli İran - İngiltere itilafnamesinin siyasi - iktisadi ve mali bir mahiyette olduğunu ve bu antlaşmanın İran’ın istiklalini muhafaza ederek kalkınması üzerine kurulu olduğunu ileri sürmüştür (Vakit, 1919a, s. 1). Hatta bu konuda dost İngiliz hükümetinin İran’a ekonomik sahada her açıdan yardım etmeyi taahhüt ettiğini ifade eden Firuz Mirza Nusretuddevle: “İran hakkında bugün ne himaye ne de manda mevzuu bahs olabilir. İran tamamen müstakildir. Nitekim İngiltere’nin akdettiği bu mukavelename de, İran’ın istiklali tanınarak akd edilmiştir...” ifadelerini kullanmıştır (Türk Dünyası, 1919d, s. 1).

İranlı yetkililerin açıklamalarından da destek alan Türkiye’deki İngiliz mandası taraftarı gazeteler, İran ve Osmanlı Devleti’nin ortak yönlerine dikkat çekerek Türklerin de İngiltere ile benzer bir antlaşma imzalamasını istemişlerdir. Örneğin Sabah gazetesine göre, İran ve Osmanlı Devleti aynı özelliklere sahiptir. Her şeyden önce bu iki devletin milletleri aynı dine mensuptur ve coğrafi açıdan da iki devlet komşudur. Bu iki dindaş ve komşu devlet uzun yıllar boyunca Çarlık Rusya’nın tehdidini ensesinde hissetmiştir. Ancak şimdi nasıl ki İran, İngiltere’nin elini bu komşu devlete uzatması ile tekrar şahlanma sürecine girmişse aynı şekilde Osmanlı Devleti de bu kara günlerinde İngiltere’nin göstereceği kılavuzluk ve “âlicenap muâvenet ve müzâheretiyle” eski gösterişli ve muazzam mâzisini tekrardan ihya edecek; kültür ve medeniyetini geliştirecektir, düşüncesi işlenmiştir. Zira Sabah gazetesine göre, Şark milletlerinin refah ve saadete ulaşması ancak ve ancak İngiltere’nin dostluk ve müzaheretinin elde edilmesi ile gerçekleşebilir (Sabah, 1919c, s. 1).

Yukarıda ifade edildiği üzere 9 Ağustos 1919 Antlaşması’yla çok kısa bir süre zarfında İran’ın büyük bir kalkınma sürecine girdiğini ileri süren Sabah, İngiltere ve İran arasında imzalanan antlaşmayı da doğal olarak o dönemin en önemli siyasi hadisesi olarak kabul etmiştir. Çünkü gazeteye göre bu antlaşma İran’da inkılâpların başlangıcı olacak ve İran’ın kalkınmasının öncülüğünü teşkil edecektir. Neticede bu durum yakın Doğu’da dengelerin değişmesine neden olacaktır (Sabah, 1919g, s. 1).

Gazete, Osmanlı Devleti ile bölgedeki (yakın dönem) siyasi gelişmelerden haberdar olan okuyucularının kafalarındaki İngiltere ile ilgili soru işaretlerine son vererek onları ikna etmek amacıyla da birtakım tezler öne sürmüştür. Buna göre “Güney İran’daki İngiliz kuvvetlerinin amacı nedir?” sorusuna gazete şu yönde bir açıklama getirmiştir: I. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar İran şeklen müstakildir. Çünkü Kuzey İran, Rusların elinde bulunmaktadır. Küçük düzenli bir orduya sahip olan İran’ın silahlı kuvvetleri de Rus kökenli zabıtların kontrolü altındadır. Güney İran’da ise İngiliz kuvvetleri vardır. Ancak İngilizler, Ruslar gibi emperyalist bir amaç gütmemişlerdir. Aksine Güney İran’a ve oradan Hindistan’a uzanmak isteyen Rus yayılmasına engel olmak amacıyla İran’a yardım etmişlerdir (Sabah, 1919g, s. 1).

Peki, “Ruslar işgalci ise I. Dünya Harbi öncesinde ve esnasında İngilizler, Çarlık Rusya ile neden ittifak ve gizli anlaşmalar yapmışlardır?” İngiltere, gün geçtikçe büyüyen Alman tehlikesine karşı medeni ülkelerin ve elbetteki kendisinin güvenliği ve selameti için Rusya’yı yakınında tutmaya o dönemde mecbur kalmıştır. Ancak İngiltere o esnada dahi Rusya’nın hâkimiyetine bırakmak zorunda kaldığı Kuzey İran’da Çarlık rejiminin yaptığı tehdit ve yürüttüğü tazyiklere karşı İranlılara siyasi müzaheretle bulunmuştur. Rusya’da Çarlık rejiminin yıkılmasından ve I. Dünya Harbi’nin İngiltere ile müttefikleri lehine sonuçlanmasından sonra ise İngiltere İran’a olan yardımını akdettiği antlaşmayla çok daha geniş kapsamlı olarak arttırmaya başlamıştır, (Sabah, 1919g, s. 1) biçimindeki tezleri gazete sık sık sayfalarında işlemiştir.

Sabah gazetesine göre İran, bu antlaşma sayesinde bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü garanti altına almıştır. Üstelik İngilizlerden göreceği geniş destek ve alacağı yardım sayesinde yakın gelecekte İran “...en kutlu bir devlet-i İslâmiye sıfatını kazanacaktır”. Gazete bu noktada, İngiltere’nin Yakın ve Orta Doğu’daki politikalarına destek verecek ve Hindistan’ın güvenliğini sağlama hususunda İngiltere’ye yardımlarını esirgemeyecek millet ve devletlere karşı İngiliz hükümetinin de sempati göstereceğini ve bu hissin önce dostluk ve muhabbeti arttıracığını en nihayetinde de geniş İngiliz müzaheretinin kapısını aralayacağını belirtmiştir: “Acaba biz de, eski İngiliz an’ane-i siyasiyesinin hâlâ yaşadığını gösteren bu yeni tezahürden istifade ederek, Türkiye lehine olarak eski İngiliz muhabbet ve meveddini kazanamaz mıyız? İran - İngiliz itilâfnamesinin hatırıma getirdiği bu sûali, ricâl-i devletimize irâd etmek isteriz.” demiştir (Sabah, 1919g, s. 1).

Peyâm gazetesi başyazarı Ali Kemal’e göre de İran ve Osmanlı Devleti birbirine benzer özelliklere sahiptir: İkisi de büyük medeniyetlerin varisidir ve dünyada İslam’ın bayraktarlığını yapmaktadır. Mevcut siyasi durumları da benzerdir. Bir farkla. Bu iki büyük devlet son yüzyıldır büyük badireler ile karşı karşıya kalmış ve zayıflamıştır. Ancak İran hükümeti ve hükümdarı bu durumdan kurtulmak ve tekrar ayağa kalkmak adına son zamanlarda doğru ve mühim kararlar alarak İngiltere ile bir antlaşmaya imza atmıştır. Ali Kemal’e göre geçmişte İngiltere’nin (Türklerle ve İranlılara yönelik) politik hataları olmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı’ndan sonra kâğıtlar masada yeniden dağıtılmıştır. Ve bu masada Türkler ve İranlıların önemi Batılılar için önemlidir. İranlı yetkililer bunun farkına Türklerden önce vararak gerekli adımları atmışlardır. Bunu biraz daha açacak olursak 1907’de Rusya ve İngiltere yapmış oldukları bir ittifak antlaşması ile İran’ın topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. Buna karşın yukarıda ifade edildiği üzere I. Dünya Savaşı’nın neticesinde Çarlık Rusya tarihe intikal edince Ali Kemal’in deyişiyle “Eski çamlar bardak olmuştur” (Kemal, 1919, s. 1). Buna göre İran topraklarının paylaşılmasında asıl faktör Ruslardır.

Peyâm gazetesinden Hüseyin Daniş’e göre de İngiltere, kısmen I. Dünya Harbi’nin bir neticesi kısmen de İran’ın harb esnasında tuttuğu âkılane siyasetin sonucunda İran’a rehberlik vazifesini yerine getirmeye başlamıştır. Burada genç ve yenilikçi Şah Ahmed’in de büyük etkisi bulunmaktadır (Daniş, 1919, s. 1).

Tekrar Ali Kemal’e dönecek olursak ona göre de zamanın yeni şartlarına bağlı olarak İngiltere’nin İran üzerindeki yayılmacı siyaseti son bulmuştur. İngiliz hükümeti, 1907 muahedesini bir kenara iterek “İran için daha mesud, milli gayelere daha muvaffak, istikbali daha emin bir tarzı idare tasarlamıştır” ve bu konuda İngiliz uzmanlar ve yetkililer tarafından gerekli adımlar da atılmaya başlanmıştır. Ali Kemal için İran’ı türlü badire ve felaketlere rağmen ayakta tutan ve yeni bir siyasi feraset örneği daha göstererek saltanatının ve ülkesinin kaderini İtilaf Devletleri’ne özellikle de İngiltere’ye bağlayan genç İran Şâhı bu başarısından ve eylemlerinden dolayı tüm kesimler tarafından takdir edilmelidir. Çünkü İran Şâhı Ahmed “Her teşvike, her dolaba, her oyuna rağmen bu kanaatinden caymamış, bu siyasetinden dönmemiştir.”... “İran Şahı da İran hükümeti de doğru yoldan ayrılmamışlardır.” (Kemal, 1919, s. 1). Burada Ali Kemal İran Şâhı ve hü-

kümetini I. Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin yönetimini elinde tutan İttihat ve Terakki ile mukayese etmiştir.

Ona göre İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticileri yapmış oldukları hatalar ile Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlamıştır. Geleneksel ittifakı ve medeniyetin anahtarı olan İngiltere'yi bir kenara iterek Osmanlı'nın kaderini Almanlara bağlamıştır. Sonuç ise ortadadır; tam bir felakettir. Zira Osmanlı Devleti topraklarının büyük bir kısmını kaybetmiştir. Şimdi ise Ali Kemal'e göre yapılması gereken şey, aynı hataları tekrarlamamak ve İran örneğinden ilham alarak İngiltere ile ilişkileri tamir edip, bağları sıkı tutmaktır (Kemal, 1919, s. 1). Bir başka deyişle Ali Kemal, İran Şâhi'nin İngiliz taraftarlığını överek, bu durumun örnek alınmasını istemiştir.

İran Şâhi Ahmed Han'ın İstanbul'a gelmesini fırsat bilerek Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile antlaşmasını öneren bir diğer İngiliz mandası taraftarı İstanbul gazetesi ise Alemdar'dır. Alemdar'a göre de Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nda yanlış ittifakta yer almış ve asırlık dostu İngiltere'yi küstürmüştür. Şimdi ise İran İngiltere ile ittifak kurarak dünyadaki kalkınma sürecine dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti de bir an evvel yeni şartların ortaya çıkardığı bu fırsattan istifade etmeli ve medeniyet trenini kaçırma- malıdır (Alemdar, 1919a, s. 1).

Alemdar'ın imtiyaz sahibi ve başyazarı olan Refi' Cevad bu doğrultuda İran Şâhi Ahmed'in İstanbul'da bulunmasına binaen yazılarında Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürebilmesi ve kalkınabilmesi için İngiliz yardımının önemine değinmiştir. Refi' Cevad: "Şimdiye kadar yaptığımız delilikler artık kâfi. Bundan sonra hür olarak, insan olarak yaşamak istiyoruz. İngiltere ile beraber yürüyen ve bizden çok geri bulunan akvamın bugünkü vaziyet-i mütemeddinelerini (medenileşmelerini) görüyoruz. Avrupa ahenginde İngiltere'nin sesi çok yüksektir..." dedikten sonra mandaterlik ve müzaheret konusunda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne de yardım elini uzatmasını istemiştir. İngiltere için bu durumu büyük bir fedakârlık olarak yorumlamıştır. Bu yüzden de İngiltere'nin bu hususta ikna edilmesi gerektiğini belirtmiş ve Türklüğün kurtuluşunu buna bağlamıştır. Refi' Cevad: "...Fakat İngiltere bize karşı bu son insaniyeti yapar da ve hayatımızı tahhüt ederse bu badireden kolayca yakayı sıyrırmış olacağız!" düşüncesini ileri sürmüştür (Cevad, 1919, s. 1; 1919a, s. 1).

Osmanlı Devleti'nde ekalliyette olan ve örgütlü bir sınıfı teşkil etmeyen okur yazar takımı I. Dünya Savaşı'ndan sonra kendisine ve vatanın kur-

tuluşuna dair özgüvenini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır. O dönemde Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’ya yeni ayak basmıştır ama henüz Sivas Kongresi toplanıp vatanın kurtuluşunu amaç edinen milli örgütler tek çatı altında birleştirilmemiştir. Böylesi bir atmosferde yukarıda ifade edildiği üzere bazı aydınlar vatanın milli irade ile tek başına kurtulabileceğine kani değildir. Yazılarıyla Anadolu’daki Milli Mücadeleyi her daim destekleyecek olan İleri gazetesi başyazarı Celal Nuri de bu psikoloji ile 20 Ağustos’ta İran - İngiliz Anlaşması’na binaen İngiltere’nin gücünü ve medeni dünyadaki yerinin önemine vurgu yapan bir yazı kaleme almıştır (Nuri, 1919, s. 1-2).

Celal Nuri’ye göre, İran toprakları İngiltere’nin dış siyasetinde Rusya, Asya ve Hindistan politikası göz önüne alındığında büyük bir önem arz etmektedir. Buna mukabil İran’ın medeni dünyaya uyum sağlaması ve ayakta kalabilmesi için de İngiltere’nin yardımı İran için elzem durumdadır. Zira Celal Nuri için İngiltere bir ülkeyi diriltecek veya yok edecek güce sahiptir. Üstelik İngiltere, Büyük Roma İmparatorluğu’ndan sonra milletleri idare etmek ve düzenlemek hususunda en büyük kabiliyet ve tecrübeye haiz olan memleketlerdir. Bu hususta Celal Nuri o dönemde İngiltere’nin kolonisi olan Kanada’yı örnek gösterir. Kanada’nın İngiltere sayesinde hürriyet prensiplerine uygun olarak kendi kendini yönetebilecek bir seviyeye geldiğini; bu sayede refah ve huzura ulaştığını ve artık dünya siyasetinde sözünün geçmeye başladığını ileri sürmüştür. Bu noktada 9 Ağustos 1919 tarihli İran - İngiltere Antlaşması’na atıfta bulunan Celal Nuri, İran’ı medeni bir devletin dostluğunu temin etmiş olmaktan dolayı takdir etmiştir. Dinen ve ırken kendinden olmayan bir millete yardım elini uzattığı için de İngiltere’yi övmüştür (Nuri, 1919, s. 1-2).

Yukarıda ifade edildiği üzere İran Şâhı Ahmed Kaçar, 30 Ağustos 1919’da İstanbul’dan ayrılmıştır. Bu tarihten sonra İran - İngiltere Antlaşması ile ilgili haberler de Osmanlı basınında son bulmuştur.

Öte yandan 1909 İran - İngiltere Antlaşması, İran içinde ve dışında büyük tepkileri beraberinde getirmiştir. İran’ı bir nevi İngiliz mandası altına sokan bu antlaşma Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Fransa gibi diğer büyük devletler tarafından kabul görmemiştir. Bu devletler bir yandan antlaşmanın iptali için İngiltere’ye baskıda bulunurken diğer taraftan da İran’daki İngiliz karşıtlarını desteklemiştir. Antlaşmaya karşı olan İran’daki milliyetçi muhalifler ise dış

devletlerin bu desteği ile daha da cesaretlenmişlerdir. Neticede İran - İngiltere Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki 20 aylık dönemde, İran'daki tepkiler nedeniyle tam dokuz hükümet değişikliği olmuştur. En nihayetinde ise 22 Haziran 1921'de toplanan İran Meclisi, 1919 İran - İngiltere Antlaşmasını onaylamamış ve anlaşmanın iptal edildiğini tüm dünyaya duyurmuştur (Çetinsaya, 2000, s. 770; Erkan, 2010, s. 106-107).

Ayrıca yaşanan siyasi gelişmelere bağlı olarak prestijini ve otoritesini tamamen kaybeden Şâh Ahmed, 1925 tarihinde devrilmiştir. Meşrutiyet Meclisi 80 kabul ve 5 ret oyu ile Ahmed Şâh'ı saltanattan azl etmiştir. Böylece İran'da Kaçar Hanedanlığı son bulmuş ve yerine Rıza Han tarafından Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur. 1930 yılında ise Ahmed Şâh sürgünde yaşadığı Paris'te vefat etmiştir (Djalılı & Kellner, 2021, s. 62-67; Hafezınıya, 2017, s. 179).

Osmanlı Devleti'nde ise vatanın bütünlüğünü ve milletin istiklalini yok sayan Sevr Barış Antlaşması 10 Ağustos 1920'de Damat Ferid Paşa Hükümeti tarafından imzalanmıştır. Ancak 23 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Ankara'da açılan ve tam bağımsızlığı savunan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu antlaşma kabul edilmemiş ve imzalayanlar vatan haini ilan edilmiştir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması üzerine de Sevr Barış Antlaşması tarihin tozlu sayfalarındaki yerini almıştır. İran ve Türkiye'deki gelişmeler ise İngiltere için büyük bir hayal kırıklığı olmuştur.

4. Sonuç

İran'da Kaçar Hanedanlığı'nın sonunu hazırlayan 9 Ağustos 1919 İran - İngiltere Antlaşması, son Kaçar Hanedanı Şâh Ahmed'in 19 Ağustos 1919 tarihinde Avrupa'ya gitmek üzere İstanbul'a gelmesiyle birlikte Osmanlı'daki İngiliz mandası taraftarı basın yayın organlarında da sıkça dile getirilen bir konu olmuştur. Özellikle Anadolu'da Erzurum Kongresi'nin kararlarının tartışıldığı; manda ve himaye fikrinin reddedilerek ilk kez ulusal bağımsızlığın koşulsuz olarak gerçekleştirilmesine yönelik kararların alındığı bir dönemde İran Şâhı Ahmed Kaçar'ın İstanbul ziyaretinin gerçekleşmesi İngiliz mandası taraftarı kesimlerin düşüncelerini daha sesli dile getirmeleri hususunda kendilerine yardımcı olmuştur. 9 Ağustos 1919 İran - İngiltere Antlaşması'nın İran'ın gelişimine katkı sağlayaca-

ğını ileri süren ve bu doğrultuda da İran’a ve Şâh Ahmed’e methiyeler düzen Alemdar, Peyâm ve Sabah gazeteleri ile başyazarları, bu anlaşmanın İran’ı İngiltere’nin bir tür mandası durumuna sokacak maddeleri üzerinde durmamış veya bu hususları yumuşatarak okuyucularına sunmayı tercih etmişlerdir. Üstelik İran’ın genç liderinin bu mukaveleyi İngiltere ile akd ederek çok büyük bir başarı elde ettiğini ve İran’ın bir asırdır devam eden bölgedeki suskunluğunun artık sona erdiğini ve ülkenin tekrar şahlanış sürecine girdiğini ileri sürmüşlerdir. Bu yönde bir yayın faaliyeti yürüten gazeteler, bir yandan Osmanlı kamuoyunu etkilemeye çalışırken öte taraftan da Osmanlı Devlet yetkililerine köşelerinden seslenerek onları bu yönde adımlar atmaya davet etmişlerdir. Henüz adı resmileşmemiş Sevr Barış Antlaşması’nın imzalanması ile İtilaf Devletleri özellikle de İngiltere ile asırlık iyi münasebetlerin tekrar tesis edilebileceği böylece de aynı İran gibi Osmanlı Devleti’nin de eski şaşalı günlerine dönebileceği ümit edilmiştir. Ancak nasıl ki 1919 İran - İngiltere Antlaşması İran içindeki milliyetçi ve anti - emperyalist grupların uzlaşarak İngiliz yanlısı teslimiyetçi güruha karşı harekete geçmesini sağladıysa aynı durum Osmanlı Devleti için de geçerli olmuştur. Sevr Antlaşması’nın resmileşmesi ile birlikte Türkiye’deki Kuvâ-yi Milliye taraftarları Sevr’i onaylayan İstanbul Hükümeti’ne karşı tam istiklal söylemleri ile kurulan Ankara’daki Türkiye Büyük Milli Meclisi çatısı altında güçlerini birleştirmişlerdir.

Beyan

Bu makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there’s no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Atatürk, M. K. (2018). *Nutuk (1919 – 1927)*. (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Arslan, L. (2019). Milli mücadele döneminde ‘manda ve himaye’ tartışmaları ve mandacılık yaklaşımları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu*, (64), 1 - 38. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/915258>
- Atuk, M. V. (2019). İttihat ve Terakki cemiyeti’nin İran politikası. *Belle-ten*, 83(296), 261 - 288. <http://dx.doi.org/10.37879/belleten.2019.261>
- Ahmed şah hazretleri. (19 Ağustos 1919b). *İleri*, s. 1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): Fon: İ..DUİT , Kutu: 71 , Gömlek: 8, (H: 24.11.1337 – M: 21.08.1919), s. 1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA): Fon: MV. , Kutu: 260 , Gömlek: 86 , (H: 04.12.1337 – M: 31.08.1919), s. 1.
- Cevad, R. (22 Ağustos 1919). Amerika değil, İngiltere!, *Alemdar*, s. 1.
- Cevad, R. (26 Ağustos 1919a). İngiltere - Türkiye, *Alemdar*, s. 1.
- Çetinsaya, G. (2000). Milli mücadeleden cumhuriyete Türk - İran ilişkileri, 1919-1925, *Atatürk Araştırma Merkezi*, 16(48), 769 - 796. <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin-pdf/486/tur>
- Daniş, H. (27 Ağustos 1919). İran ve İngiltere, *Peyâm*, s. 1.
- Djalili, M. R. & Kellner, T. (2021). *İran ’ın son iki yüzyıllık tarihi*. (2. bs.). (Çev. R. Uzmen). Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Erkan, S. (2010). İran’a yabancı ülke müdahaleleri (1907-1921). *Akademik Orta Doğu*, 5(9), 91-116. http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu9makale/suleyman_erkana.pdf
- Eser, S. (2005). *İranlı seyyahların eserlerinde İstanbul ve Han Melik-i Sâsâni’nin – İstanbul sefaretî hatıraları – adlı eseri*, (Kayıt No. 214953) (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi). YÖK Tez Merkezi
- Hafeziniya, M. R. (2017). *İran jeopolitiği ve siyasi coğrafyası*. İraniyat Yayınları.
- İki hükümdar müfhamın mülakâtı. (22 Ağustos 1919d). *Sabah*, s. 1.

- İki İslâm Hükümdarının Mülakâtı. (22 Ağustos 1919). *Peyâm*, s. 1.
- İngiliz - İran itilâfı. (19 Ağustos 1919g). *Sabah*, s. 1.
- İngiliz - İran mukalevenamesi. (27 Ağustos 1919c). *Vakit*, s. 1.
- İngiliz - İran mukavelesini. (27 Ağustos 1919b). *Sabah*, s. 1.
- İngiltere - İran mukavelesi. (27 Ağustos 1919a). *İleri*, s. 1.
- İngiltere - İran. (18 Ağustos 1919a). *Alemdar*, s. 1.
- İngiltere-İran itilafnamesi metni resmîyesi. (27 Ağustos 1919a). *İstiklâl*, s. 2.
- İngiltere-İran mukavelesi. (28 Ağustos 1919b). *İstiklâl*, s. 1.
- İran - İngiliz itilâfnamesi. (18 Ağustos 1919a). *Sabah*, s. 2.
- İran hariciye nazırı ile mülakat. (23 Ağustos 1919ı). *Vakit*, s. 1.
- İran şâhı. (20 Ağustos 1919c). *Sabah*, s. 1.
- İran şâhı hazretleri İstanbul’da. (23 Ağustos 1919d). *Türk Dünyası*, s. 1.
- İran şâhı hazretleri şehrimizde. (20 Ağustos 1919a). *Peyâm*, s. 1.
- İran şâhı hazretleri. (24 Ağustos 1919c). *Tercümân-ı Hakikat*, s. 1.
- İran şâhı hazretleri. (24 Ağustos 1919b). *Türk Dünyası*, s. 1.
- İran şâhı hazretlerinin azîmeti. (31 Ağustos 1919c). *Peyâm*, s. 1.
- İran şâhı hazretlerinin şehrimize muvasalatı. (20 Ağustos 1919e). *Vakit*, s. 1.
- İran şâhı şehrimizde, sefarethanede. (25 Ağustos 1919b). *Peyâm*, s. 1.
- İran şâhı şehrimizde. (20 Ağustos 1919c). *Sabah*, s. 1.
- İran şâhı şehrimizde. (24 Ağustos 1919d). *Tasvir-i Efkâr*, s. 2.
- İran şâhı. (19 Ağustos 1919b). *Tasvir-i Efkâr*, s. 1.
- İran şâhı. (19 Ağustos 1919d). *Vakit*, s. 1.
- İran şâhı. (21 Ağustos 1919a). *Tercümân-ı Hakikat*, s. 1.
- İran şâhı. (21 Ağustos 1919a). *Vakit*, s. 1.
- İran şâhı. (23 Ağustos 1919b). *Tercümân-ı Hakikat*, s. 1.
- İran şâhı. (24 Ağustos 1919f). *Vakit*, s. 2.

- İran şâhi. (25 Ağustos 1919c). *Alemdar*, s. 1.
- İran şâhi. (25 Ağustos 1919d). *İleri*, s. 1.
- İran şâhi. (25 Ağustos 1919e). *Tasvir-i Efkâr*, s. 1.
- İran şâhi. (25 Ağustos 1919g). *Vakit*, s. 2.
- İran şâhi. (26 Ağustos 1919d). *Tercümân-ı Hakikat*, s. 1.
- İran şâhi. (31 Ağustos 1919f). *Tasvir-i Efkâr*, s. 1.
- İran şâhi. (31 Ağustos 1919h). *Vakit*, s. 2.
- İran şahının muvâsâlâtı. (20 Ağustos 1919c). *İleri*, s. 1.
- Karacagil, Ö. K. (2014). I. dünya savaşında Osmanlı devletinin İran'la ittifak kurma arayışları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi*, (36), 95 -116. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otam/issue/67186/1048805>
- Karadeniz, Y. (2011a). İran'ın taksimi görüşmelerinde İngiltere'nin Rusya'ya karşı diplomatik manevraları (1907). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, 4(18), 248 - 263. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2920284>
- Karadeniz, Y. (2011b). İran'ın bağımsızlığının Curzon'a teslim edilmesi: 1919 İngiltere -İran anlaşması ve sadrazam Hasan Vusûk. *Turkish Studies*, 6(3), 1011 - 1027. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2457>
- Kemal, A. (22 Ağustos 1919), İran ve biz. *Peyâm*, s. 1.
- Kasalak, K. (1993). *Milli Mücadele'de manda ve himaye meselesi*. Genelkurmay Basımevi.
- Nuri, C. (20 Ağustos 1919). Britanya imparatorluğu muhitinde İran, *İleri*, s. 1 - 2.
- Padişah-i Osmaniyân ve şâh İran hazratı. (22 Ağustos 1919a). *Tasvir-i Efkâr*, s. 1.
- Sarıhan, Z. (1994). *Kurtuluş savaşı günlüğü III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sarıçioğlu, M. (2013). İran'da Nasereddin şah ve Muzaffereddin şah döneminde (1848 – 1907) İngiltere, Rusya ve Fransa'ya verilen imtiyazlar. *History Studies*, 5(2), 397 - 410. http://dx.doi.org/10.9737/historyS_716

- Şâh Ahmed hazretleri dün şehrimizden hareket etti. (31 Ağustos 1919f). *Sabah*, s. 2.
- Şâh Ahmed sefarethanede. (25 Ağustos 1919e). *Sabah*, s. 1.
- Şah hazretleri sefaretde. (25 Ağustos 1919c). *İstiklâl*, s. 1.
- Şâh hazretleri sefarethanede. (25 Ağustos 1919c). *Türk Dünyası*, s. 1.
- Şâh hazretleri. (24 Ağustos 1919). *Türkçe İstanbul*, s. 1.
- Şâh hazretlerinin dünkü ziyareti. (22 Ağustos 1919b). *Vakit*, s. 1.
- Şâh hazretlerinin hakanımızı ziyareti. (22 Ağustos 1919a). *Türk Dünyası*, s. 1.
- Şâh İran hazretleri şehrimizde. (20 Ağustos 1919c). *Tasvir-i Efkâr*, s. 1.
- Şâh İran. (20 Ağustos 1919b). *Alemdar*, s. 1.
- Şâh-ı İrânian. (31 Ağustos 1919e). *İleri*, s. 1.
- Sonat, R. (2018). İngiliz arşiv belgelerine göre XX. yüzyılın başında Rusya’nın İran’a yönelik stratejileri ve faaliyetleri. *History Studies*, 10(2), 141 - 159. <http://dx.doi.org/10.9737/hist.2018.588>